

մար տախտակով մը, առանձինն գետեղուած է պատին կըսյալ:

Կըլտին շիրիմը անշարժ ու անխախտ մնացած է Ս. Լուսաւորչէ եկեղեցւոյն կրած այնքան փոխաւթիւններուն մէջ: Միայն ամենէն վերջին նորոգութիւններուն ու փոփոխութիւններուն անթիւ երբ երեք եկեղեցիներուն ալ ձախաթը միանգամայն ներս քաշուեցաւ, եկեղեցւոյ արեւմտեան կողմը շինուելիք շէնքերուն սոց բանալու համար, Կըլտին շիրիմը եկեղեցիէն դուրս մնաց ճիշդ պատին կից «ի հարաւոր կողմէն անաղ դրանն» եւ տապանադիրն ալ ունեցածուելով գետեղուեցաւ պատին դուրսի կողմը, շիրմին վերեւ, այնպէս որ երբ դուրսի արեւմտեան դռնէն Լուսաւորչէ բակը մտնես եւ ուղղակի յաւանանաւ եկեղեցւոյ Աւագ դուռը, աչքդ չի կրկնի սպիտակ մարմարէ ցածիկ շիրիմ մը եւ տապանադիրը դիմացդ: — Եղիշանէն Կըլտը պատրարքի շիրմն է այն: Անցնող, անկից յարգանքով անցի:

Ծառի. Ս. Լուսաւորչէ եկեղեցւոյն ծոցը Կըլտին յաւաթ սարկը պատրարք մ'ալ թաղուած է: Կիտարացի Գրիգորը պատրարքն է նա. Էնեացի Սուրբան Կաթողիկոսն (— Գրիգոր ԹԳ.) հաշկաւոր աշակերտը, որ իրէն Կ. Պոլսի պատրարքը եղաւ, շատ խիտ եւ խոտապահակ եկեղեցւոյն մէջ խորով է գործով. վախճանից 1636—հին: Ըսհին Չեկդի, Ժամանակից նշանաւոր գէմարէն, կը յայտը Միւսիկարցոյ Պայրամ Ժապիկի արտօնը: Թիւն առնէ եւ կիտարացի կը թարգմ. «աւ քրմով այն եկեղեցւոյ», Աղջ. Մատնադարանի (Ղայմթիւ) Չեկարիներէն մէկուն մէջ (այլ եւ այլ գործերու եւ գրուածներու հասցանքով մէջ) Եօյիք Եւէն ինքնագիր յիշատակարան մը գրած է, ուր կ'ըսէ թէ Պատրարքը, որ իր Աւեմիկ Ստանկով մէջ կը մտնէ իրեն հօգեղացի է. Թէ Ս. Լուսաւորչէ եկեղեցին թաղելու համար Ըսհին Չեկդի խորը ծախքեր ըրած է, այս ծախքից քոշելու համար Գրիգոր Պատրարքին Մատնադարանը վաճառուած է եւ, այսին:

Իբր հնտադրքական հասուած նոյնութեամբ կը գննեց հաւ այդ յիշատակարանը, որ հակառակ էր սղանա լեզուին, պատմական արժէք ունէր:

«Ժառք քեզ համապատին Երրորդութիւն եւ մի աստուածութիւն, Հայր եւ Որդի եւ Սուրբ Հոգի, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեան յախնենից ամեն»:

Եւ արդ եւ անպատուար ի բարեք. մեղաւորս ի յարգարաց, անխախտ ի կատարելաց, սոցնտ ի գիտականաց, յետին ի կարգաւորաց, անսուն ի բրքանակման, նեկիւն եւ սղարմիւն, խեղճ եւ ափաւալի, մտք յիմարան եւ հոգւով ցնեթալ. պարտականս ի բիւրոց քանդարաց մի յետին ի սղաւաւարաց եկեղեցւոյ, սոսկ անաւան Եօյիք Եւէն իւշեցելով, մոյլս ի բարի եւ օտարս յամենայն տեսակ պատրիարկութեան. յոյճական եւ անթուելի բազմապատարիք բիւրաւոր բարեք, միաժողով բազմաձող (?) եւ պարտականս զայս աստուածունակ եւ զբարեւորական, երանաւեալ եւ երկնաւոր շնորհ ընդունակ եւ

Ի Կըլտին շիրիմը, ինչպէս եւ վկայից Կիտարիւրը, եկեղեցւոյ ներսը եղած սոսկ անկի փառաւոր է եղիք, բարձր տապանադիրով: Եւ տապանադիրն մարմարը, որ պատին կըսյա հաստատուելու համար լինուած է:

Տեսանալ ի պատին վէմն այս աւղակի — ի յորմ հաստատուել կոյ ինքն առաջիկ — կաթողիկոս պէն շիրիմի կըսյա մնացած է. եւ վերջին փոփոխութիւններու ասին միայն հաստատուած է Գ. յորմն, իր արդի ձեւով: Եւ որպէս զի թէ շիրիմը եւ թիւ տապանադիրն մարմարը շատ սոց չբարեւոր ամփոփուած են կարելի եղածին շահի:

անակաւան, բոտացեալ բազում բղթի եւ փոփաւանք յետ վաճառի ի գրեմից Սուրբ Հօր, այսինքն հօրհօրէս գրեմից վաճառելէն պատմական այն է. որ Էնեանէս — բաւաւալոր — Կր ի սղաւակ վիմի իւր ի Սուրբ, եւ եւս ունին սղարմութիւն այլզգիք, որ ոչ թողուն թաղել զմեռալսս ի շինուելէն քաղաքին. այլ անկէն սղալի եւ հնիս ի քաղաք, զոր Ըսհին Չեկդի — արեւմտական հրաման — իւշեց ի Ղայմթիւ — Սուրբ Լուսաւորչէ կիւղիք: Եւ սոյն թաղելու նման զիւրարն եւ Թէ այլ ինչ խորճ զոր արարեալ է եւ հաւա ի մէջ Գրիգոր (— 3017) ՂԻՇ, եւ միանգամայն եղիւ խորճ Գրիգոր (— 4700) ՂԻՇԸ. Իս այս իսկ — Կաթողիկոս — Եւսանի — Եւսանի — Եւսանի — վիշաւ եւ չարարանս կրեցար ի բազմալ վաճառութիւն սղարմ. այլ նեղութեան մը եւ բազում փոխ պատաճաւ լինող ոչ յիւրարմէն. այլ թողունք անաւան աստեղին փրկաւոր. զոր ի մանկութենէն վաստակող եւ ի հայաւ արքանից ինչ կ'վկայուէն անարժան անկէն ինչ. քանզի ոչ ունէի ժառանգ մարմնաւոր միւրիւրարութեան անպարս եւ ունայն կենդանաց վաճառութեան, այլ ընթերցելով զուրկ գրեմից միւրիւրարեալ հանգարտիք այրեցեալ լեռարք իմ եւ աղբիւրով որովոր իմ հանգնի լինողի քաղաքից արտիկ արտաւանթոր այցը. հայիք ի նուաւս երկնի ալիկ եւմ եւ Գրեմիք մի հայիք իսկ եւ հարմ եւ Ղայա բաւ մանանայն, որ ասէ երանի ամլոց որ ոչ ծնան, եւ այլն. զի թէպէս եւ ի մարմնաւորն զիւրիւրարմէն, այլ անթիւք հայց եւ կըրցող հայցմէք ի փրկաւորն որ ի հոգեւորն ոչ զրկէ, շատ այնմ որ ասէ. Երանի որ անկից զուակ ի Սին, եւ այլն: Ըստ այնմ յուշով եւ յիշատակեալ մայրին ետու զուրիք գրեմից — Կրիգոր Սուրբ Սուրբ Սուրբ Սուրբ — ի կիտար — Կրիգոր — իմ Թէ ի փարթամութենէ եւ ընդաւանութենէ, այլ յարգաւորութենէ եւ ի չքաւորութենէ ի փառս փրկաւոր եւ յուշայ արքայութեան նորս, ի Թիւն հայց Ուրմ (— 1656) ամբ, ի խաւանս իւրաւորիցն հայրեղորմ Տեօփոս Փիւղկոսիք Գրեմիւրիք օտար Սուրբ Էնեանայ ի հոգեւորութեան Սեմակի Տակ ինչիւն, Սեմակ Ներսէս Սեմակիւր իս աստուածունակ մայրաւորութեան կիտար, որ ի Սուրբ հին, Տեք Թուրք խորհրդի, որ յուշ Կրիգոր իսկ — ի Սին:

Այլ ըստ աներուական բանին որ ասէ, ուր գէշ իցէ անք Ժողովարան արծարից — հոգեւոր արծարիքն եւ աստուածարան բարաւաղութեան մը. զի ի գալ նոյնս յայտ՝ քաղաք, արեւելով եւ իւրաւորով փրկութիւն լիցի հաստատելով: Այլ եւ յիշատակ փոխեցելովս ան Բեթաւան Ուրմ (— 1636) Թիւն, հոգեւոր...»

Կիտարմնացած է յիշատակարանս, որուն շարունակութեան մէջ հաւանաբար պիտի գտնէիք Թէ Ղայմթիւն Ս. Լուսաւորչէ եկեղեցին թաղուող պատրարքը եւ Գրիգոր Կիտարացին եւ սղիւ մարմարաւորութիւններ:

Կետարաց պատրարքին թաղումը երեմիս Չեկդիով մի յիշած է իր Պոյաշի մէջ (Հմմտ. Ընդարձակ Օրացայց 1901, էջ 90):

(Ըրանալիքի)

Բ.

ՄԵԼԵԴԵՍԵԼԵ

ԾԱԿԿԵՓՈՒՆՆ

1. Գրական նորութիւններ. — 2. Գրական պատմութիւններ:

1. Գրական նորութիւններ:

— Ուսումնասիրութիւն նախորդ թուով ծանուցիւք Ամբիկացի Հայերէնագիտութեան Օր. Արիս Ստան Բլեքմէլի հայերէն անգլիկ-

բէնի թարգմանած բազմամիւ բանաստեղծութիւններէն մէկն ալ՝ փորթուգալեանի Ալուիսիոսի մէջ եւս աղբիւ շայրերէնագիտութիւն Յովհ. Յովհաննէսեանի Հոյսէ բանաստեղծութիւնն անգլիերէնի թարգմանելով՝ Տրապարակեր է Boston Post (Յուլ. 14) լրագրին մէջ:

— Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes (պրակ Բ.) պարբերականին մէջ Պրոֆ. Գ. Խալաթեանց այս անգամ եւս գեղեցիկ յօդուած մ'ունի՝ Հիպոկրատէ իմաստագիրու հոյ Ռաբիմու-Ռեալէ հոյ Ռաբիմու-Ռեալէ հոյ, որ անցեալ տարի Համբուրգի Արեւելագիտներուն համաժողովին մէջ կարգացեր էր: Մեծանուն Մադիսարոսին այս համառօտ՝ բայց մասնագետներու համար շատ հետաքրքրական գրութեան հայերէնն ալ միտք ունինք Հոպոկրատ ընթերցողաց ներկայացնել — ամբողջական թարգմանութեամբ:

— Հոպոկրատ մէջ գրեր էինք (թ. 5. Ետդի. 3.) թէ Գր. Թորգոմեան է իւրով մարուած բժշկական-պատմական համաժողովին ներկայացուցիչ է նոր աշխատութիւն մը — Les anciens médecins arméniens diplômés des Universités d'Italie (1700—1840) — որ հրատարակուեցաւ կիսամեայ «La France Médicale» թերթին մէջ (1903, թ. 11—12): Ուսումնական խորհրդի Առնապրոպին այս գործը Համաժողովին հիւանդէն գնահատուած է մետալով մը՝ որ միայն նոր եւ եղական աշխատութիւններ ներկայացնողին կը տրուի: Մեր ջերմ շնորհակտութիւններն թերթին գործակից գրագետ Պոլոտորին:

— Ֆելդմանի՝ «Դաւանա-Ռեալէ գրող բնագրին վերաբերեալ այլեւայլ քննութիւններ»՝ գործը մեծ գիտնականութեամբ գրուած ուսումնասիրութիւն մըն է: Բնագիրը քննելու ատեն՝ հայ թարգմանութիւնն ալ ծայրէ ծայր համեմատուած է, պատշաճ կը համարինք քանի մը սողով հայկական մասերը ընթերցողաց ծանօթացնելու, շնորհակտութեան սկզբնագրին հրատարակութեանց վրայ խօսելէն ետքը՝ կ'անցնի թարգմանութեանց հրատարակութիւններուն վրայ ալ խօսելու: Այս պատճառաւ կը յիշէ (էջ 15—16) Ս. Գրոց հայ թարգմանութեան ամբողջական ու իմաստութեան մասնական հրատարակութիւնները:

էջ 34—41 յատկապէս այսպէս կը խօսի հայ թարգմանութեան արժէքին վրայ. «Հասանգամ մատնանիշ եղած է թէ իմաստութեան հայ թարգմանութիւնն քնն մեծ արժէք ունի բնագրին քննութեանը համար: Հայ թարգմանութիւնն ընդհանրապէս յոյն բնագիրը բառ առ բառ կը թարգմանէ եւ մեծ հաւատարմութեամբ կը ներկայացնէ, հայ ընդուն իւր ձեւով ձոխութեամբ, ընդունելութիւններովն ու բառակազմութեամբ մեծ յարմարութիւն ունի յոյն բնագրի մը՝ կարելոյն չափ՝ մտնեալու եւ անոր բառական ու համաշխարհական գեղեցկութիւնները գրեթէ լիակաւ յերեւան հանալու: Յամենայն դէպս հայ իմաստութիւնը կը մնայ թարգմանութիւն. եւ այս պատճառաւ ալ հայ թարգմանութեան մէջ ալ կը հանգիպիք սխալ կամ ծուռ թարգմանութեանց յաւելումներու եւ ի բաց թողուած մասերու, թարգմանական պէսպէս ազատութեանց, սակայն ինչպէս պիտի տեսնենք, հայ իմաստութեան արժէքն ասոնցմով էական չի նուազիր...»: Այս յառաջաբանական խօսքերուն կը յաջորդեն ակնարկուած սխալ կամ ծուռ թարգմանութիւններն, եւս Գրքին մնացած մասը (էջ 41—84) նուիրուած է «Տարբեր ընթերցուածոց», Այս մասին մեծ գլուխները մի առ մի եւ համար առ համար կը քննենք, հայ թարգմանութեան ընծայած «Տարբեր ընթերցուածներն» ալ ամէն մէկ քայլին նկատողութեան կ'առնուին: Կը յանձնարարենք մատենաս հայ բնագրաց ուսումնասիրութեամբն զբաղողներուն ընդհանրապէս, Ս. Գրոց գիտութեամբն ու հրատարակութեամբն զբաղողներուն՝ ի մասնաւորի:

— Գր. Կարլ Բեթ «Միջերկրական ծովուն եղերքները ընկող արեւելեան քրիստոնէութիւնը: Յունաց, Հայոց եւ Եփրատաց եկեղեցիներուն վիճակագրութիւնը եւ կրօնական կեանքը քննելու համար եղած ճամբորդութիւն մը»՝ գրքին մէջ՝ բաւական տեղ շնորհած է հայ Եկեղեցւոյ ալ, ինչպէս կը սպասուէր՝ գրքին ճակատը կարդալէն ետքը: Ա. մասին (Եկեղեցւոյ այժմէն վէճի ու հոգեւորականութիւն) Բ. գլխուն (ժողովրդի «Երկրորդ» Եկեղեցւոյ) Ա. յօդուածը կը զբաւնի «հայ Եկեղեցւոյ» (էջ 110—126) կը առ ծանօթաւ:

՝ Feldmann Dr. Franz — Textkritische Materialien zum Buch der Weisheit gesammelt aus der eahidischen, syrohexaplarischen und armenischen Uebersetzung. Freiburg in Br. 1902. 86 S. VIII, 84.

՝ Beth Dr. Karl — Die orientalische Christenheit der Mittelmeerländer. Reise Studien zur Statistik und Symbolik der griechischen, armenischen und koptischen Kirche. Berlin, 1902. 8° S. 427.

ցընկով 1. էջմիածնի կաթողիկոսութիւնը, 2. Պոլսոյ պատրիարքութիւնը, 3. Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը, 4—5 Սոյի եւ Ալեքսանդրայ կաթողիկոսութիւնները: Քանի մ'էջ ալ կը նուիրուի միւսոնի օրհնութեան եւ կղերականութեան: Ա. մասին Գ. գլխոյն (Համայն հեղինակութիւն) Գ. յօդուածը նուիրուած է կաթողիկէայ Հայոց (էջ 152—54): Բ. մասին (Արեւելեան Եկեղեցւոյ ինքնուրուի կողմէն) Գ. գլխոյն (Եկեղեցւոյն եւ ինքնուրուի կողմէն հայ եւ իսկուի Եկեղեցւոյն մէջ) Ա. յօդուածը (էջ 378—406) Հայ Եկեղեցւոյ ընդհանուր նշարագիրը տալէն ետքը՝ կ'անցնի 1. եկեղեցական տարւոյ, 2. եկեղեցւոյ շէնքին, 3. պատարագին, 4. Խորհրդոց, Ա. Գրոց ընթերցման եւն, 5. վարդապետութեանց եւ բարեպաշտական գործոց (յարգութիւն Սրբոց, պահք եւն): Բողոքական Հայոց վրայ ալ տեղեկութիւն կը տրուի 188 եւն էջերու մէջ: Ընդհանրապէս լաւ գրուած աշխատութիւն մըն է գիրքը, բայց շատ սխալ տեղեկութիւններ ալ սպրդած մօտ են — վասն զի՝ ինչպէս կ'երեւայ, ի լոյս հասարակած տեղեկութիւնք երբեմն սխալ բովանդած են հեղինակէն: — Հայագէտն Գր. Գուսմէն իւր «Հին արեւելեան եկեղեցեաց» Ատոմաւոր վրայ ունեցած գրութիւններէն հանուած աստուածաբանական համոզում խօսքեր, 1 յօդուածին մէջ բաւական ընդարձակ տեղ շնորհած է (էջ 23—32)՝ այլ արեւելեան եկեղեցեաց Ս. Ատոմաւոր վրայ երգածներուն՝ կցելով Հայ Եկեղեցւոյ ալ շարականներու մէջ երգածներէն ընտիր հաւաքում մը՝ գերմաներէն լեզուաւ: Աւելորդ կը համարինք հոս մի առ մի այն ամեն կտորները յառաջ բերել, որ իւր 10 էջ բռնած են:

2. «Գեղարդ գեղարդութիւններ:» — Նորերս մեր Մատենադարանին համար գնուած գրոց ծրարներուն մէջէն ելաւ պատկերազարդ թերթ մը, որուն առաջին յօդուածին գրիչը ինչպէս վերիվերի տալէն անուշաքան աստիճան տեսներ, «կը ինչպէս» ու «կը պահանջէ», որ քննադատենք Բագմավէպի յաւելումը — անաշուօրէն: Լաւ, բայց տեղւոյ անձկութիւնը չի ներեր մեզի ընդարձակագոյնն խօսելու, ուստի կարճ ի կարճոյ «Գեղարդ» թուղթն եւ պատմութիւնն մէկ քանին գործիչ են ստուգին, բայց պատկերներուն կէսէն աւելին՝

չենք գիտեր, եթաւանսնուքաներորդ անգամն է որ շատ մը մատենաներու եւ թերթներու էջերը կրկին ու կրկին անգամ զարգարեքէ վերջը՝ կը գտնուուրեն — Գեղարդին ալ, միայն էջերը լեզունը համար: . . . Թերեւս այս ալ տեսակ մը art nouveau գեղեցկագիտութիւն է կամ գեղարդեստական ճաշակ: . . . Իսկ բովանդակութիւնը. — «Բուսահայ մը պիտի պատմասենք որ — «Հայ հայտնութիւն, ի բացառեալ Լեօն, Գեր. Այսնեանի աշակերտին՝ Արարկեանի եւ Հ. Անդրիկի (թէեւ կրկնութիւն) գրածները: Ահաւորի մը անկեղծօրէն յայտնած տեսութիւնը Գեղարդոյ մասին — համառոտակի: Այս «յընդհանուրն», մասնականի իշխանը, Այս անգամ Հայտնութիւնի վրայ եւս կայ գրուածք մը, որուն վրայ քիչ մը պիտի ծանոթանանք, ուսկից ընթերցողը կրնայ գաղափար մը կազմել միւս գրուածներուն վրայ ալ: Ab uno disce omnes. Գեղարդոյ խմբագիրը «Կախանձելի ու ձեռնահաս բանասէր եւ պատկառելի երկասիրութեանց հեղինակ Հ. Յաչեանի վրայ» (ա. «Գեղ.», 1903, էջ 77) համալսարանական գիտութիւն չի գտներ, օտարներ կը գրեն Հայտնութիւնը. — ասան իմաստն ամբողջ այն երկայն սանն, Հակոբ ճարգում մը: Այս «գեղարդոյ» պատգամներն որ համալսարանական կանանք սեղաններուն վրայէն կ'որոտան. «Բագմավէպ» մէջ որ համալսարանականը կը գրէ. Հ. Գեղարդի եւ Հ. Երեմի համալսարանական վկայականներն ուր առնուած են: Պագմավէպ համալսարանէն թէ «Հայկական ձեռնարան» ինքնաստեղծ հաստատութենէն: . . . Ինչ փաստերով, ինչ հիմամբ կ'ըսուի թէ Հ. Յաչեանը համալսարանական գիտութիւն չունի: Այս ուրիշ նախատինք մըն է, որ անհաշիւ կերպով կ'ուղղուի այն ճշմարիտ գիտական Հօր, այն անմիտ հոյակապ հանձարին հայտնին, որուն միայն մէկ խօսքը՝ համալսարանական Պրոֆ. Գր. Ա. Վերբէ «Եկեղեցւոյն ինչ», 1 լեզունին իսկ Պրոֆ. Ֆետերը զՀ. Յաչեանի կ'անուանէ «Խաղաղութիւն չիւր քաղաք» (monumentales Prachtwerk) արտադրող «անմիտ քաղաքային հայ գիտնական», «գործելու հաշուարդ զբոսայիտն ունեցող շատ մեծ գիտնական» (als einen Gelehrten im grossen Stile): 1 Ինչպէս

1 Goussen Dr. H. — Dogmatische Aphorismen aus den altorientalischen Kirchen über Maria. Paderborn, 88 S. 42.

1 «Oberheinisches Pastoralblatt» 1900, Nr. 24, p. 352, անհայտ ՀՊ. 1901 էջ 212:

2 «Literarische Rundschau» 1896, Nr. 9, 1897 Nr. 2, անհայտ ՀՊ. 1897 էջ 99:

կրնայ չ. Ցաշեան համալսարանական գիտութիւն չունենալ, երբ շատ մ'եւրոպացի համալսարանական Ուսուցչապետներու ուսուցիչ եղած է, ինչպէս եղած են ուրիշ շատ մը վիեննացի ոչ-համալսարանական Միթիլ. Հայրեր . . . Սակայն չ. Ցաշեան ոչ թէ միայն եւրոպացի համալսարանականներու, Պրոֆեսորներու ուսուցչապետ եղած է, այլ նաեւ քաղքին համալսարանին մէջ քննիչ-Պրոֆ. ին, եւ այն քննիչ-Պրոֆեսորին մասնաձիւղին — դասուսուցչու սեմական լեզուաց — մէջ: Այս մեր պատմածը «մասալ» չէ, այլ իրականութիւն. ՀՀաւատացող կրնայ այն քննիչ-Պրոֆ. ին գիտել ու ստուգել: Իր տակաւին վերին-Սաղեմը չուած չէ: Եթէ չ. Ցաշեան «դասական լեզուաց կիսկատար հմտութիւն», ունենար եւ համալսարանական գիտութիւն չունենար՝ վիեննայի համալսարանին հանգուցեալ հայագետն Պրոֆ. Fr. Müller չ. Ցաշեանի եզական տաղանդին վրայ հիացած՝ (Գեր. Այտենանի յորելենանի օրը) բազմաթիւ Պրոֆեսորներու եւ բարձրաստիճան անձանց առջեւ բարձրաձայն չէր աղաղակեր. «Չ. Ցաշեանը մօռլ մըն է, Եթէ չ. Ցաշեան համալսարանական գիտութիւն չունենար՝ քաղքին համալսարանն անոր «կոմիդական» մէկ երկին — «Ուցալին», սպա-գրութեան չէր օգնէր գրամական նպաստով: Եթէ չ. Ցաշեան համալսարանական գիտութիւն չունենար՝ համալսարանական Պրոֆեսորներու ձեռքով հրատարակուած մասնագիտական թերթերը չ. Ցաշեանի գրութիւններն ամենեւին չէին հրապարակեր. սակայն ոչ թէ միայն կը հրապարակեն, այլ նոյն իսկ թախանձանք կը խնդրեն ու նաեւ կը — վարձատրեն: Եթէ չ. Ցաշեան համալսարանական գիտութիւն չունենար՝ Աւստրիոյ ոստանին Ակադեմիան չ. Ցաշեանի հմտալից գրութիւնները՝ օր. „Das Leben und die Sentenzen des Philosophen Secundus des Schweigsamen“ (Wien, 1895) եւն համալսարանական Պրոֆեսորներու խիստ քննութեան անցնելէն վերջը՝ սիրով եւ ուրախութեամբ իւր Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historischen Classe XLIV. հատորին մէջ չէր հրատարակեր եւ առանձին ալ չէր տպագրեր: «Գեղ. ի խմբագիրը կրնայ նաեւ հոն տեսնել չ. Ցաշեանի դասուսուցչու լեզուաց մէջ ունեցած հմտութիւնը. եթէ կարող է հասկնալ ու — կարգաւ: Բայց

ինչ հարկ կայ ասոնց՝ Արդեն «Գ. ի խմբագիրը չ. Ցաշեանի խորին հմտութիւնը Զանչալով հանգերձ (տ. Բով. 1903 թ. 7 էջ 291) ուղած է գիտամամ խնդրել. Ճերմակին վրայ սեւ քսել. կ'ըսէ՝ «քննելը չ. Ցաշեանի միւս երկերն, օրինակ վարդանայ առանկերուն տեսութիւնը, այդ (այսինքն՝ այս) շատ գեղեցիկ գործ մըն է, բայց արտա յորդառատ եւ կատարեալ աղբիւրը չ. Մառն է, կատարեալ թարգմանութիւն մը հմտագոյն ծանօթութիւններով:», Ընթերցողն եթէ չգիտնայ օր յիշեալ գրքին անունն է «Ժողովածոյց առական վարդանայ» ըստ Ն. Մառի, քեփի-պոստոնիս եւ Կառլսբիւրգ, պիտի կարծէ թէ չ. Ցաշեան Պրոֆ. Ն. Մառնն բանագործութիւն ըրած է, վատ ունակութիւն մը՝ զոր Բազմալիւս իւր շուրջը փնտռելու է. ասոր նպատակաւոր գաղտնամտութիւն կամ անուղղամտութիւն կ'ըսեն եւ կամ աւելի որոշ՝ իր-իս ի-բոլոր-ի-մէջ: «Չ. Ցաշեան ունի շատ մը ուսումնասիրութիւններ՝ յառաջ կը տանի յօգուածագիրը, բայց անոնց նմաներ ալ առանց չ. Ցաշեան ըլլալու արտագրեր են . . . ուրիշ բանասէրներ ալ», Ո՞ր բանասէրներն «արտագրեր են», Ս. Պապուս-Կառլսբիւրգ եւ Յուլի նման խորին հմտութեամբ գերմանական քննադատական ոգով գրուած հսկայ երկեր, որոնք ոչ թէ միայն մեր՝ այլ նաեւ եւրոպացի հմտ գիտուններուն հիացման առարկայ են: Ո՞ր բանասէրներն արտագրեր են «Ալմարի մը հայ հնագրութեան վրայ», «վարդանայութիւն Առաքելոյ», հատորաւոր: «Մանր ուսումնասիրութիւնը», եւն եւն անմահ երկասիրութիւնաց նմաներ: Մի գուցէ «անոնց նմաներ ալ արտագրած են ուրիշ բանասէրներ ալ» խօսքով՝ Ագաթանգեղեայ վրայ եղած երկու ծանօթ ուսումնասիրութիւններն անխարկուն: Սակայն քաջ ծանօթ ըլլալու է մեծ. յօդուածագրին, թէ որչափ անհամեմատելի կերպով վեր գաստեղան չ. Ցաշեանի ուսումնասիրութիւնը միւսէն օտար եւ ազգային մասնագէտ բանասէր, դատաւորներ . . . — Անցնելը ուսումնասիրութիւն վրայ գրած կամ միաժանեուն չ. Ն. կը խորհրդածէ, եթէ «Հանգիսի գրիները համալսարանական գրասեղաններու վրայ մշակած ըլլային իրենց մասնաձիւղը, այսօր իրեն եւ փոփոքտու կրնային գրել ու վիճել:», Ապա տեղեկութիւն չունեցող ընթերցողն բազմատուութեան դնել կու տայ «Հանգ. Ամսօր. ի ախէն ներհուն գրիչ հանգուցեալ բանասէր չ. Ղ. Յովնանեանի», «Հեղաշարժի» Զեմեյնց — Կառլսբիւրգ եւ Գր.

“Հանդէսի”, յօգուածներն առանձինն ալ կը տպուէին, ըսել է թէ ուսումնասիրութիւններ են անոնք աւելի կամ պակաս յաշուղ, եւ միայն վայրկեանական ազդեցութիւն մը գործելու համար գրուած չեն, ինչպէս են այս քանի մը տարւած “Բազմավէպ”, յօգուածները . . . Արդէն անցեալ տարի գերմ. Հայագէտ Պրոֆ. մը տղերս գրողին ըսեր էր՝ “Բազմավէպ այլ եւս նշանակութիւն չունի բանասէրներուն համար”, Սովորաբար երբ գող մը կը փախչի եւ զինքը կը հաշտեն, որպէս զի հետապնդութենէ ազատի՝ գողն ալ կը սկսի աղաղակել “բռնեցէք, բռնեցէք . . . , բայց մէկուն մտքէն չ’անցնիր այս աղաղակը՝ “քննադատութիւն”, կոչելու։ Այս աղաղակին ազդեցութիւնը կ’ընէ մեր վրայ՝ այս քանի մը տարւած ընթացքը “Բազմավէպ, ինչ որ խոտորած է իւր նպատակէն. եւ փոխանակ բանասիրականներ հրատարակելու, կը թարգմանէ պարզապէս իտալական բանաստեղծութիւններ, եւ սկիզբը կը տայ՝ թերեւս շատ տարինոր յառաջ գրուած — շարագրութիւններու վշտ թէ ինչպէս կը մտածեն ուրիշները, այն քննադատին գրածներուն վրայ . . . Բայց թող տանք այս կէտը։ “Հանդէսի” մէջ օտարներ կը գրեն եղբւր . . . Միթէ ըսել կ’ուզուի, թէ “Հանդէսի”, մէջ ղ ինքնացի կոնիթարանը չեն գրեր, կամ չեն կրնար գրել։ Ի՞նչ երեսխայական խորհրդածութիւններ . . . Երբ տէրութիւններն ահապէն գումարներով համալսարաններ կը հաստատեն, երբ ուրիշ տէրութիւններէն պրոֆեսորներ կը կանչեն եւ ինքեքաներն անոնց կը անձնեն, միթէ այս կը նշանակէ թէ անոնցը զոյուլութենէն կ’ընեն այս կարգադրութիւնները . . . “Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes” թերթը 4—5 ուսուցչականներ կը կառավարեն, բայց որոնք են գրողները . . . Եթէ “Հանդէսի” մէջ օտարներ կը գրեն, ըսել է թէ “Հանդէսը” գիտէ գնահատել գրողներու արժանիքը եւ շահէն է բաւական համարում՝ իւր շուրջը բոլորելու գրողներու խմբակներու։ Նոր կը ըսնք, թէ լրագիր մը կամ պարբերագիր մը՝ դրսէն գրողներու առաւելութեան համար ինքնուրուի։ Բայց այն է “Գեղութիւն”, նպատակը, — խորհել եւ շողմարարները շողմարութիւն։ Լաւագոյն է օտար մը գրել, քան “Գեղութիւն”, հրատարակողներու պէս աղայամիտներու գրչակութիւններով լիցուի թերթը։ Վերջին անգամ կ’անդրադառնանք այսպիսի յօգուածներու . . . Թող Բ. Գ., եւ “Գ.” մը “Հանդէսին” նկատմամբ իրենց գատա-

տաններն իրենց պահեն, եւ աւելորդ խօսքերով՝ մեր ուղղութեան չխառնուին։ Իրենց ղ խրատին կը կարօտին, եւ ոչ քաջալերութեան։ Թող շարունակեն իրենք “Հրպետի”, մը ազդեցութեան տակ առնուլ այն ուղղութիւնը, որ թշնամի կ’ընէ զիրենք ամէն ուղամիտներու, ինչպէս ըսած է ինք զինքը արդէն “Հրպետ”, անուանեալ արարածը եւ օր մը՝ ինչպէս հիմայ ոմանք, նշոյնպէս ամէնքը կ’ափսոսան “Բազմավէպի” ուղղութիւնը . . . միայն եթէ շատ ոչ չ’ըլլար եղած վնասին հատուցումը . . .

ՆԵՏԻՆ.

ԲՈՎԱՆԻԿԱԳՈՒԹԻՒՆ

Օ ՌՈՍՏՈՍ

ՌՈՍՏՈՍԻՆԵՐԵՆ

ԳՐԱԿԱՆ — Ոսկեղարեան հայերէնի ինդիքը. 226:

— Ուսուցչ. Ս. Վէրէրի “Յաղոթիկէ եկեղեցին ի Հայաստ.” 234:

ԹՂԹՂԱՅՈՒԹԻՒՆ — Գրիգոր Արծրունի (անճառական յիշողութիւններ) (պատկերազարդ). 241:

ՄԱՏՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ — Պետրոս Նախկոպոս Սիւնեաց. 245:

ԱՇԽԱՏԱԳՐԱԿԱՆ — Արաքսի մատենագրեր Հայաստանի մասին. 252:

ՐԱՆԱՍՏԵՐԳՐԱԿԱՆ — Ուղեք գեր. Հ. Նոյիշէ Ժ.

— Վրդ. Գափթանեանի յօդեան հանդէսին առթիւ. 256:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԳՐԱԿԱՆ — Ոսկեղարեան եւ ոչ-ոսկեղարեան հայերէնները. 257:

ՄԱՏՏԵՆԱՍՏԱԿԱՆ — Գրիգորի Լուսինեան. 272:

ԴՊՈՐՈՑԱԿԱՆ — Միսիթարեանց Զինմանի վանատան զպոքական հանգէսը (պատկերազարդ). 274:

ՆԵՆԱՍՏԱԳՐԱԿԱՆ — Լեւոն Ժ. Գ. 276: — Պիոս Ժ. 277: + Կոլոս. 278:

ԸՅԵԼԵԼԵԼԵԼԵ

ԺԱՆՎԱՐԺՈՒՆԻՔ + 1 Գրական Նորութիւններ. 2. “Գիտական տպագրութիւններ” 283:

ՀՐԱՏԱՐԱՍԿԻՉ ԵՒ ՊԱՏԱՌԱՄԱՆՈՒՄ ԽՈՐԱԿՈՐ

Հ. ԲԱՍՏԵՆԻ Հ. ՊԱՐՈՆՅ

Վ. Ի. Ն. Ե. Բ. Ի. Բ. Ն. Ե. Գ. Բ. Ն.